

УДК 94 (100) "653": 930.1 (477) Лебедев

С. І. ЛИМАН

**ІСТОРІЯ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЦЕРКВИ
В НАВЧАЛЬНИХ КУРСАХ Й НАУКОВИХ ПРАЦЯХ
ПРОФЕСОРА ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
АМФІАНА СТЕПАНОВИЧА ЛЕБЕДЕВА (1833–1910 РР.)**

Уперше комплексно розглядається внесок професора Харківського університету А. С. Лебедева (1833–1910 рр.) у вивчення різних проблем історії середньовічної церкви.

Ключові слова: А. С. Лебедев, середні віки, історія церкви, медієвіст, Харківський університет.

Впервые комплексно рассматривается вклад профессора Харьковского университета А. С. Лебедева (1833–1910 гг.) в изучение различных проблем истории средневековой церкви.

Ключевые слова: А. С. Лебедев, средние века, история церкви, медиевист, Харьковский университет.

The article treats the contribution of the professor of Kharkiv University A. S. Lebedev (1833–1910) to the study of various problems of medieval church history.

Key words: A. S. Lebedev, Middle Ages, Church history, medievalist, Kharkiv University.

У 2010 р. виповнилося сто років із дня смерті професора історії церкви імператорського Харківського університету і багаторічного декана його історико-філологічного факультету Амфіана Степановича Лебедева (1833–1910). Протягом більше чотирьох десятиліть він залишався одним із найпопулярніших університетських викладачів навіть коли заколотний дух революційного студентства суперечив християнським істинам добра, смиренності, усепощення, що містилися в його навчальних дисциплінах.

На жаль, за сто останніх років в історичній науці зроблено дуже мало для реального вивчення його професійної діяльності. Сучасники й учні А. С. Лебедева в меморіальній, ювілейній і мемуарній літературі здебільшого викладали основні віхи його біографії, публікували бібліографію його праць, надавали загальну оцінку його діяльності на посаді декана історико-філологічного факультету, відзначали його популярність серед студентів, ділилися спогадами про його викладацьку майстерність [1; 2, с. 388–397; 31; 34]. В останньому разі особливу цінність мають хоча і дуже короткі, але ємні спогади академіка В. П. Бузескула, який у студентські роки слухав лекції А. С. Лебедева з історії церкви [3, с. 11]. Назва і хронологічні рамки деяких його лекцій містяться в автобіографічній замітці А. С. Лебедева в ювілейному збірнику «Історико-філологічний факультет Харківського університету за

перші сто років його існування» [5, с. 298–299]. Оскільки предметом викладання А. С. Лебедева була історія церкви, ця обставина з відомих причин зробила харківського професора майже забутим в атеїстичні радянські часи. Винятком стали лише ювілейні статті й узагальнюючі праці з історії слов'янознавства, видані в СРСР наприкінці 1970–80-ті рр., у яких наведені короткі, по суті, анотаційні дані про погляди А. С. Лебедева на історію слов'янських церков, переважно в контексті історіографії гуситського руху [6, с. 77–78; 35, с. 217–218; 36, с. 236]. Лише з відродженням з кінця 1980 — початку 1990-х рр. наукового інтересу, з одного боку, до церковно-історичної тематики, з іншого — до розвитку медієвістики в Харківському університеті й Україні в цілому, звернення до окремих аспектів творчості А. С. Лебедева стає неодмінною складовою узагальнюючих історіографічних публікацій [27, с. 128, 248, 249, 372, 506–507, 608–609; 28, с. 79–80]. У них міститься аналіз поглядів ученого на історію середньовічної болгарської церкви, католицької церкви та її реформаторів, середньовічної історії Чехії, Візантії. Проте зазначені звернення до окремих сторін творчості А. С. Лебедева не надають цілісного уявлення про його внесок у вивчення історії середньовічної церкви й середньовіччя в цілому, особливо з урахуванням того, що основна частина лекцій А. С. Лебедева присвячена саме середньовічній епосі. Таким чином, цілком очевидна відсутність комплексного дослідницького вирішення цієї проблеми. У зв'язку з цим мета статті — розглянути навчальні курси й праці А. С. Лебедева, присвячені історії середньовічної церкви в харківський період його науково-педагогічної діяльності та показати його місце у вітчизняній медієвістиці другої половини XIX — початку XX ст.

Амфіан Степанович Лебедев народився 22 лютого 1833 р. у селі Карпово Богородицького повіту Московської губернії. Його батько був священником, що багато в чому визначило подальшу долю Амфіана Степановича. Він закінчив Віфанську духовну семінарію і Московську духовну академію зі ступенем магістра (1856). Магістерську дисертацію написано на тему «Про моральне достоїнство громадянських законів Мойсеевих» (1856). Після закінчення навчання А. С. Лебедев обіймав посаду помічника інспектора Московської духовної семінарії (з перервами в 1856 і 1860–1861 рр.), потім — професора кафедри загальної історії в Московській (1858–1859, 1861–1869) та Херсонській (1859–1860) семінаріях. У 1860 р. А. С. Лебедев знову затверджений помічником інспектора Московської духовної семінарії, а в 1861 р. — професором цієї семінарії. Протягом цього часу вчений двічі подорожував за кордон: у 1860 р. у Швейцарію, де впродовж декількох місяців слухав богословські та філософські лекції Ж. Е. Навіля в Женевській академії, а в 1868 р. — в Австро-Угорщину і Сербію [5, с. 297; 7, с. 415; 23, с. 570; 35, с. 217].

У 1869 р. розпочинається новий етап науково-педагогічної діяльності А. С. Лебедева. З цього часу до самої своєї смерті в 1910 р. він — беззмінний професор кафедри церковної історії Харківського університету. А. С. Лебедев

був одним з організаторів при цьому університеті в 1877 р. наукового Історико-філологічного товариства [32, с. II]. Визнанням великого наукового авторитету вченого стало присвоєння йому в 1894 р. ступеня доктора російської історії і звання заслуженого професора. З 1891 по 1899 рр. А. С. Лебедев — декан історико-філологічного факультету [5, с. 298; 23, с. 570].

Його обранню на цю посаду передували події, що, на жаль, стали звичайним явищем в університетській корпорації того часу. Палубу факультетського корабля відчутно розгойдувало з'ясування особистих і групових відносин між декількома відомими вченими, зокрема А. С. Лебедевим, М. С. Дриновим, М. Н. Петровим, В. К. Надлером [33, с. 122–123]. При цьому підтримку М. С. Дринову надав його друг А. С. Лебедев, а В. К. Надлеру — його вчитель М. Н. Петров. Учень В. К. Надлера і союзник М. С. Дринова В. П. Бузескул писав з цього приводу: «У 70-х і на початку 80-х рр. на нашому факультеті відбувалися великі розбрати і боротьба. Було дві партії, з яких одну — не зовсім точно — називали консервативною чи німецькою, а іншу — теж неточно — прогресивною чи руською (Потебня, Киричников, Дринов, Лебедев)» [2, с. 397]. Згодом ця факультетська війна стане однією з головних причин від'їзду В. К. Надлера до Одеси. Деканство А. С. Лебедева в 90-ті рр. нарешті згуртує факультет. А дружба А. С. Лебедева з М. С. Дриновим буде настільки міцною, що згодом першого поховують у могилі другого, чий порох за рік до цього буде перевезений у Болгарію.

Основний курс, який викладав А. С. Лебедев у Харківському університеті — історія церкви [25, с. 4]. Хронологічно курс охоплював час з виникнення християнства до XIX — початку XX ст. Звичайно А. С. Лебедев поділяв загальний курс історії церкви на два великі періоди — до IX ст. і з IX ст. відповідно [27, с. 5; 29, с. 14; 30, с. 14]. Таким чином, великий обсяг матеріалу його курсу охоплював середньовічну епоху. Наприклад, у 1872/1873 навч. р. як складову загального курсу церковної історії А. С. Лебедев прочитав «Історію східної церкви з IX ст. до взяття Константинополя турками (1453)» [26, с. 5].

Крім загального курсу протягом декількох років А. С. Лебедев викладав «Історію візантійської і слов'янської церков» (1877/1878–1885/1886, 1887/1888 навч. рр.), «Церковну історіографію» (1904/1905; 1909/1910), а в 1885/1886 навчальному році провів практичні заняття («читання візантійських джерел»; «розбір письмових робіт») [21, с. 239–240; 28, с. 8; 30, с. 14]. Проте надалі до практичних занять, як виду навчального процесу, А. С. Лебедев не звертався.

Як викладач А. С. Лебедев користувався великою повагою серед студентів і колег. Він мав на факультеті шанобливі прізвиська «Патріарх» і «Нестор, благодадумів повний» [2, с. 388]. «Лекції його відрізнялися особливим стилем: влучною, виразною, колоритною мовою, — вказував у своїх спогадах В. П. Бузескул. — А. С. Лебедев любив наводити цитати з джерел,

з архівних документів, говорити їх словами... З роками інтерес слухачів до лекцій А. С. Лебедева не зменшувався, а, навпаки, зростав» [3, с. 11]. Інший учень А. С. Лебедева О. Ф. Селиванов у своїх спогадах відзначав: «Мене найбільше вразили дружні відносини, що існували між професорами і студентами... Коли нам потрібно було, ми ходили до професорів і зустрічали в них найпривітнішу гостинність». Серед тих професорів, про гостинність яких О. Ф. Селиванов згадував «з особливою вдячністю», був А. С. Лебедев [4, л. 1–2].

Його навчальні курси і деякі наукові праці являють певну цінність для медієвістики. У своїй статті «Історія церкви як предмет університетського викладання» А. С. Лебедев назвав релігію «істотним елементом» людського життя, який «ніколи не залишався ізольованим» [17, с. 782]. «Є епохи, — вказував він, — які зовсім не можна розуміти без широкого ознайомлення з релігійним рухом тих часів. Такі середні віки з релігійним характером їхніх мистецтв, різних установ, самої науки...» [17, с. 783].

Ці концептуальні висновки повною мірою відбилися на змісті його навчальних курсів і наукових публікацій. А. С. Лебедев у своїй творчості дотримував строго наукового історичного методу дослідження. «Християнство, незважаючи на його божественне походження, в жодному разі не можна виділяти серед явищ історичних, — доводив учений. — Християнство — не факт, що насильно вторгнувся в історичне життя людства; навпаки — воно є факт, цілком зумовлений плином цього життя та такий, який знаходив для себе корені в усьому попередньому розвитку людства» [20, ч. 1, с. 1].

Питання про значення християнства в епоху пізньої античності і раннього середньовіччя А. С. Лебедев пов'язував з питанням про способи його поширення. Професор церковної історії відверто вказував на факти руйнувань християнами язичеських храмів, на людські жертви серед язичеського населення, ворожого християнам, а також на те, що багатьох язичників погрозами змушували приймати християнство» [20, ч. 2, с. 34, 100–112]. Такі заходи, на думку А. С. Лебедева, приводили до того, що серед християн з'явилася безліч невартих людей, оскільки «моральна зараза, що проникла в християнство, була принесена туди язичниками» [20, ч. 2, с. 117]. У зв'язку з цим у чернецтві учений убачав «реакцію зазначеної розбещеності вдач у християнському суспільстві». Проте чернецтво «в цій протидії вдавалося до крайнощів, а іноді навіть і прямих оман» [20, ч. 2, с. 118].

Одним із ключових питань у вітчизняній церковно-історичній науці було питання про час і причини реального розколу в середньовічній християнській всесвітній церкві. При цьому самому А. С. Лебедеву була близькою ідея єдності церкви. Не відчувається в його висловленнях і яскраво вираженого войовничого антикатолицизму. Так, піднесення римських пап і їхнього авторитету не тільки на Заході, але і на Сході в епоху раннього середньовіччя він вважав об'єктивним процесом [20, ч. 2, с. 551].

Розглядаючи причини розколу західної і східної (візантійської) церков, А. С. Лебедев прагнув показати їхні внутрішні відмінності. Якщо західна, на його думку, являла собою в ієрархічному плані монархію, то східна зображувалася вченим як «федерація помісних церков». Іншою істотною відмінністю А. С. Лебедев вважав їхнє ставлення до світської влади. Якщо на Заході первосвященники протягом століть диктували законним монархам свою волю, то на Сході «государі постійно втручалися в справи церкви, при цьому іноді з порушенням церковних інтересів» [20, ч. 3, с. 228]. Цей висновок цілком пояснює, чому головну відмінність богомільського руху від павлікіанства харківський учений убачав не стільки в питаннях догматичного характеру, скільки в різкішому запереченні богомілами державного ладу [див.: 22, с. 53–54].

Було б марним заняттям відшукувати в лекціях А. С. Лебедева занадто гостру антизахідну офіційність. Звичайно він оповідав про іновірців з науковою об'єктивністю. Навіть суперечки Фотія з римськими папами він вважав «особистими взаємно-анафемствуваннями (так в тексті. — С. А.) патріархів, які не поширювалися на самі церкви, котрі протягом 150 років після Фотія все ще зберігали між собою єднання, хоча і при натягнутих відносинах» [20, ч. 2, с. 31]. Що ж стосується наслідків захоплення турками Константинополя, А. С. Лебедев указував на те, що «Константинопольському патріарху Магомет II надав такі права, яких він не мав навіть і при візантійських імператорах» [20, ч. 3, с. 293]. Більше того, учений критикував окремі елементи ієрархічної структури візантійської церкви, наприклад, стверджував, що східне чернецтво не мало «ідеальної досконалості» [20, ч. 3, с. 231]. А при характеристиці візантійсько-болгарських церковних відносин А. С. Лебедев, у душі свого колеги і близького друга М. С. Дринова, називав ці відносини «грецьким гнітом».

Водночас, залишаючись яскравим представником російської церковно-історичної школи, А. С. Лебедев прагнув припинити будь-які спроби своїх колег-співвітчизників істотно вийти за межі існуючих наукових уявлень про західну церкву і діяльність її видатних представників. Так, рішучі заперечення А. С. Лебедева викликали твердження відомого вітчизняного медієвіста А. С. Вязігіна, автора монографії «Нариси з історії папства XI ст.», про те, що, реалізуючи свою програму перетворення католицької церкви, Гільдебранд (Григорій VII) і його прихильники прагнули до відновлення порядків давньої церкви. «Стверджуючи верховенство пап, — указував А. С. Лебедев, — вводячи обов'язкову безшлюбність духовництва, перетворювачі прагнули не до відновлення порядків давньої церкви, а навпаки, до закріплення церковного ладу, що не мав для себе ніякої опори в межах і порядках первісної церкви» [19, с. 661].

У своїх лекціях і публікаціях А. С. Лебедев переконливо розкрив еволюцію самої папської влади. В епоху розвиненого середньовіччя папство не

тільки намагалося підкорити світську владу, але і «поглинуло собою церкву» [20, ч. 3, с. 84]. У зв'язку з цим падіння папства, на думку вченого, було визначено не тільки особистими якостями намісників апостольського престолу, але й об'єктивним процесом, у першу чергу «усвідомленням незалежності світської влади від духовної» [20, ч. 3, с. 110]. Цей об'єктивний процес підготував і німецьку Реформацію XVI ст. А. С. Лебедев цілком визнавав її закономірність, оскільки необхідність виправлення «крайніх меж» «ушкодження західної церкви», була усвідомлена багатьма ще в попередній період [13, с. 135–136]. Проте визнання закономірності Реформації, як результату «невдоволення римською церквою» і «прагнення до її перетворення», не означало догматичного наближення протестантської церкви до православної. В одній зі своїх публікацій А. С. Лебедев навів переконливі докази запеклої критики лютеранства в російських полемічних творах XVII ст. У них німецькі лютерани названі «псами окаянними» [18, с. III].

Найбільш гостру критику католицизму А. С. Лебедев дозволив собі у своїх зверненнях до сутності гуситського руху. У його статті «Кілька слів про релігійний стан у Чехії» (1869) містився короткий огляд історії християнства в чеських землях та вчення Яна Гуса. Переважно слов'янофільські підходи до гусизму в російській історіографії робили цілком зрозумілими й висловлення з цього питання самого А. С. Лебедева. Оскільки «християнська віра в Чехії започаткована від Св. Мефодія», чеський народ, як вважав учений, незважаючи на релігійні переслідування німецького духовенства, «зберігав пам'ять про своє первісне віросповідання... В особі Гуса, — далі підкреслював А. С. Лебедев, — він (чеський народ. — С. Л.) заявляє енергійний протест, що... носить на собі відбиток впливу начал східного православ'я» [10, с. 250]. Це класичне слов'янофільське трактування підготовляло читача до наступних висновків автора, який розглядав релігійно-політичну боротьбу чехів від початку гусизму до сучасності й убачав у ній «відбиття співчуття православ'ю» [10, с. 256].

Православ'я було і залишалося головним об'єктом наукових звернень А. С. Лебедева впродовж усієї його творчості. Він вітав дуже поважні за змістом описи грецького чернецтва західноєвропейськими авторами XVII ст. [12, с. 965 та ін.], шукав джерела сучасного йому релігійно-побутового сербського звичаю побратимства і посестримства в тій постійній боротьбі з турками, яку православні серби мали вести з часів «мусульманського ярма» [14, с. 18]. А в рецензії на «Нариси церковної історії» І. Г. Куртца А. С. Лебедев назвав найсильнішою стороною рецензованої праці те, що І. Г. Куртц «...більше, ніж інші західні історики звертає увагу на східну церкву і погляди його відрізняються великою помірністю» [11, с. 192; порив.: 9]. На справедливу думку В. П. Бузескула, «А. С. Лебедев був частково візантиністом» і завжди цікавився візантійською історією [2, с. 391]. Наприклад, дуже складній проблемі — проблемі впливу на богослов'я пізньої Візантії

доктрин давньогрецьких філософів — присвячена його стаття «До історії освіти у Візантії: Суперечка про Платона й Арістотеля в XV ст.».

Серед філософів стародавності саме Платон і Арістотель, як справедливо вказував харківський дослідник, найбільшою мірою визначали цей вплив. «Якщо у творах учених мужів християнства, — зазначав А. С. Лебедев, — розрізняти матеріальну сторону його, тобто самий зміст навчання, і формальну, тобто виклад, систематизацію навчання, то на першу більший вплив мав Платон, — і цей вплив особливо помітний у перші століття християнства». Лише з VI ст., коли «головні догматичні питання були вже достатньо обговорені» і стала відчуватися необхідність систематизувати догматичний матеріал, починає зростати значення Арістотеля» [16, с. 580]. При цьому А. С. Лебедев визнавав, що в грецькому богослов'ї панування ідей Арістотеля в цілому менш помітне, ніж у латинському.

Серед тих візантійських церковних діячів, які особливо активно захищали ідеї Арістотеля, харківський історик називав, насамперед, Константинопольського патріарха Геннадія (Георгія) Схоларія, Феодора Газу і Георгія Критського (Трапезундського). А. С. Лебедев навів стислий, але емний аналіз їхніх творів, який документально підтвердив вищевикладену думку. Проте харківський учений, по суті, залишив без уваги виклад заключної, підсумкової ланки свого логічного ланцюжка, а саме: якщо вплив Арістотеля традиційно виявляв виразніше в богослов'ї західної, а не Візантійської церкви, чи не було це прагнення до «захисту» Арістотеля, яке виявилось у візантійських церковних діячів XV ст., наслідком агонії Візантійської імперії і пропонованої Заходом церковної унії?

Зміст статті свідчить про те, що своїми публікаціями і лекціями з церковної історії Амфіан Степанович Лебедев зробив певний внесок в історію харківської медієвістики взагалі і харківської церковно-історичної школи зокрема. Цей висновок не може бути оскаржений навіть тому, що більшість опублікованих праць А. С. Лебедева присвячена історії російської, а не зарубіжної церкви, а сам він мав ступінь доктора російської історії. Сама специфіка предмета церковної історії визначила широке географічне охоплення лекцій і наукових публікацій А. С. Лебедева: візантійське, слов'янське, західноєвропейське середньовіччя. Незважаючи на окремі слов'янофільські трактування (насамперед у зверненнях до історії гуситського руху), творчості і курсу лекцій А. С. Лебедева властиві об'єктивність й історичність наукових підходів, визнання закономірності ключових подій в історії християнської церкви (виникнення і поширення християнства, ересей, посилення папства, його боротьба зі світською владою на Заході і константинопольською патріархією на Сході, зародження й успіх Реформації). Окремі групи праць А. С. Лебедева становлять джерелознавчі й історіографічні публікації, що доповнювали чи коректували наукові уявлення про діяльність папи Григорія VII, зміст історико-богословської думки Візантії XVII ст. і полемічних творів XVII ст. проти лютеран тощо.

Подальше дослідження автор убачає в поглибленому вивченні викладацької діяльності наукового оточення А. С. Лебедева в Харківському університеті в кінці XIX — на початку XX ст.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бузескул В. П. Амфиан Степанович Лебедев (Некролог) / В. П. Бузескул. — СПб.: Сенатская тип., 1910. — 14 с.
2. Бузескул В. П. Исторические этюды / В. П. Бузескул. — СПб.: Тип. М. М. Стасюлевича, 1911. — 412 с.
3. Бузескул В. П. Из истории Харьковского университета второй половины 70-х гг. / В. П. Бузескул // Наукові записки науково-дослідницької катедри історії української культури. — Х., 1927. — №6. — С. 1–14.
4. Из воспоминаний о Харьковском университете за время с 1881 (август) по июнь 1885 г. постороннего слушателя Александра Феодоровича Селиванова. — Отдел рукописей Центральной научной библиотеки Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина. — Д. 1650/с. — 5 л.
5. Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905) / [под ред. М. Г. Халанского, Д. И. Багалая]. — Х.: Тип. А. Дарфе, 1908. — V, 558, XII с.
6. Лаптева А. П. Русская историография гуситского движения / А. П. Лаптева. — М.: Изд-во МГУ, 1978. — 340 с.
7. Лебедев Амфиан Степанович // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. — СПб., 1896. — Т. 17. — П/т. 33. — С. 415.
8. Лебедев А. С. Замечательные иностранные сочинения по истории славянства и его церковной жизни / А. С. Лебедев. — М.: Тип. ун-та, 1869. — 18 с.
9. Лебедев А. С. [Рец.] / А. С. Лебедев // Русский вестник. — 1869. — №2. — С. 785–808 (Куртц Н. Г. Очерк церковной истории. — СПб., 1868).
10. Лебедев А. С. Несколько слов о религиозном положении Чехии / А. С. Лебедев // Православное обозрение. — 1869. — Первое полугодие (май). — С. 250–258.
11. Лебедев А. С. [Рец.] / А. С. Лебедев // Православное обозрение. — 1869. — №8. — С. 189–193 (Куртц И. Г. Очерк церковной истории. — СПб., 1868; Михайловский В. Очерк истории христианских церквей. — СПб., 1868. — Ч. 1).
12. Лебедев А. С. О состоянии греческого монашества вообще и афонского в особенности в XVII в. По свидетельству иноземных писателей / А. С. Лебедев // Христианское чтение. — 1870. — Ч. 2. — С. 964–978.
13. Лебедев А. С. Благодетия Иисуса Христа Распятого христианам. Сочинение XVI века. Материал для истории Реформации / А. С. Лебедев // Христианское чтение. — 1871. — Ч. 1. — С. 135–149.
14. Лебедев А. С. Черты народно-религиозного быта сербов / А. С. Лебедев // Чтения в обществе любителей духовного просвещения. — 1871. — №10. — С. 18–27.
15. Лебедев А. С. Церковное отлучение у греков, по свидетельству иноземных писателей XVII века / А. С. Лебедев // Чтения в обществе любителей духовного просвещения. — 1871. — № 11. — С. 25–27.

16. Лебедев А. С. К истории просвещения в Византии: Спор о Платоне и Аристотеле в XV в. / А. С. Лебедев // Православное обозрение. — 1875. — №8. — С. 580–591.
17. Лебедев А. История церкви как предмет университетского преподавания / А. Лебедев // Вестник Европы. — 1875. — № 10. — С. 782–796.
18. Лебедев А. С. Новооткрытое полемическое сочинение против лютеран XVII в. / А. С. Лебедев // Чтения в Обществе истории и древностей Российских. — 1884. — Кн. 3. — С. 1–32; I–VI.
19. Лебедев А. С. Учёное увлечение папством [Рец.] / А. С. Лебедев // Русский вестник. — 1899. — №2. — С. 658–663 (Вязигин А.С. Очерки из истории папства в XI в. Гильдебранд и папство до смерти Генриха III. — СПб., 1898).
20. Лебедев А. С. Церковная история : в 3 т. / А. С. Лебедев. — Х. : Типолит. С. Иванченко, 1902. — Т. 1. — 473 с.; Т. 2. — 556 с.; Т. 3. — 308 с.
21. Лиман С. І. Медієвістика в Україні в кінці XIX — на початку XX ст. (1880–1917 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.03 / С. І. Лиман. — Х., 1993. — 346 с.
22. Лиман С. И. История болгарской церкви в творчестве А. С. Лебедева / С. И. Лиман // Болгаристика в системе общественных наук : тез. докл. и сообщ. Второй всесоюз. конф. по болгаристике, 5–7 февр. 1991г. — Х., 1991. — С. 53–54.
23. Лиман С. И. Идеи в лапах: Запад или Восток? Средневековье в оценках медиевистов Украины (1804 — первая половина 1880-х гг.) / С. И. Лиман. — Х. : ХГАК, 2009. — 688 с.
24. Митряев А. И. Медиевистика в Харьковском университете / А. И. Митряев, Ю. А. Голубкин, С. И. Лиман // Вестник Харьк. ун-та. — 1991. — №357. — С. 69–83.
25. Обзорения преподавания предметов в императорском Харьковском университете на 1869–70 уч. г. — Х. : Тип. ун-та, 1869. — 25 с.
26. Обзорения преподавания предметов в императорском Харьковском университете на 1872–73 уч. г. — Х. : Тип. ун-та, 1872. — 28 с.
27. Обзорения преподавания предметов в императорском Харьковском университете на 1874–75 уч. г. — Х. : Тип. ун-та, 1874. — 31 с.
28. Обзорения преподавания предметов и распределения лекций и практических занятий в императорском Харьковском университете на первое полугодие 1885–1886 года. — Х. : Тип. ун-та, 1885. — 67 с.
29. Обзорения преподавания предметов и распределения лекций и практических занятий в императорском Харьковском университете на 1899–1900 академич. год. — Х. : Тип. ун-та, 1899. — 150 с.
30. Обзорения преподавания предметов и распределения лекций и практических занятий по историко-филологическому факультету императорского Харьковского университета на 1909–1910 академич. год. — [Х.]: Б.и., 1909. — 18 с.
31. Профессор А. С. Лебедев (некролог) // Записки Харьк. ун-та. — 1910. — №2. — С. 21–40.
32. Приложения к отчёту о состоянии и деятельности императорского Харьковского университета за 1877 г. // Записки Харьк. ун-та. — 1878. — Т. 1 (1879). — С. I–II.

33. Протоколы заседания Совета [Харьковского] университета 28 октября, 11 ноября, 2 декабря, 20 декабря // Записки Харьк. ун-та. — 1882. — Т. 4 (1884). — С. 121–155.
34. Редин Е. К. Профессор А. С. Лебедев / Е. К. Редин // Харьковские губернские ведомости. — 1910. — №273.
35. Славяноведение в дореволюционной России: Библиографический словарь. — М. : Наука, 1979. — 429 с.
36. Славяноведение в дореволюционной России. Изучение южных и западных славян. — М. : Наука, 1988. — 400 с.

Надійшла до редколегії 10.01.2011 р.